

KATAR

POTENCIJALNO IZVOZNO TRŽIŠTE ZA HRVATSKU

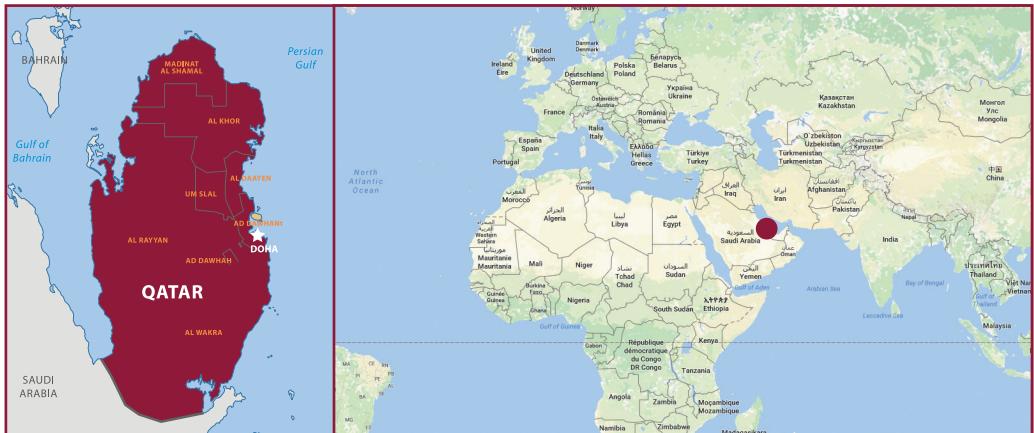

HRVATSKA GOSPODARSKA KOMORA

Sektor za finansijske institucije, poslovne informacije i
ekonomski analize - Odjel za makroekonomske analize

Sektor za međunarodne poslove i EU
- Odjel za bilateralnu i multilateralnu suradnju

Osnovni pokazatelji

Službeni naziv	Država Katar
Glavni grad	Doha (1,35 milijuna stanovnika)
Površina, u km ²	11.521
Broj stanovnika	2,67 milijuna
Službeni jezik	Arapski
Valuta	Katarski Rijal (QAR) 1 USD=3,64 QAR, 1 EUR=3,84 QAR, 1 HRK=0,52 QAR
Vremenska zona	UTC +3
Telefonski predbroj	+974
Prosječna temperatura zraka	od 22 °C do 40 °C
Električna struja	220 – 240 + 6V/50Hz. Miks utičnica: 3-pin kockasta i 2-pin okrugla
Radno vrijeme	Ministarstva i vladina tijela 7:00-14:00, poduzetnici 8:00-12:00 i 16:00-20:00, Banke 7:30 - 13:00, petak i subota su neradni dani

Nacionalni blagdani u Kataru, 2017. godina

14. veljače	Nacionalni dan sporta (jednom godišnje utorkom u drugom tjednu veljače)
25. i 26. lipnja	Eid-al-Fitr
31. kolovoza	Eid Al-Adha
18. prosinca	Slavljenje Sheikh Jassim Bin Mohammad Al-Thani, utemeljitelja Katara

Prometna povezanost s Hrvatskom

Putovanje zrakoplovom:	Postoji izravna linija, ali više je neizravnih linija Zagreb-Doha svakodnevni letovi - jedna izravna linija čiji let traje 5 sati i 20 minuta i više neizravnih letova s jednim stajanjem s ukupnim trajanjem putovanja između 8 sati i 9 sati i 15 minuta Doha-Zagreb svakodnevno jedna ili dvije izravne linije čiji let traje 5 sati i 55 minuta i više neizravnih letova s jednim stajanjem s ukupnim trajanjem putovanja između 9 sati i 15 minuta te 12 sati i 15 minuta
------------------------	--

Uvodno

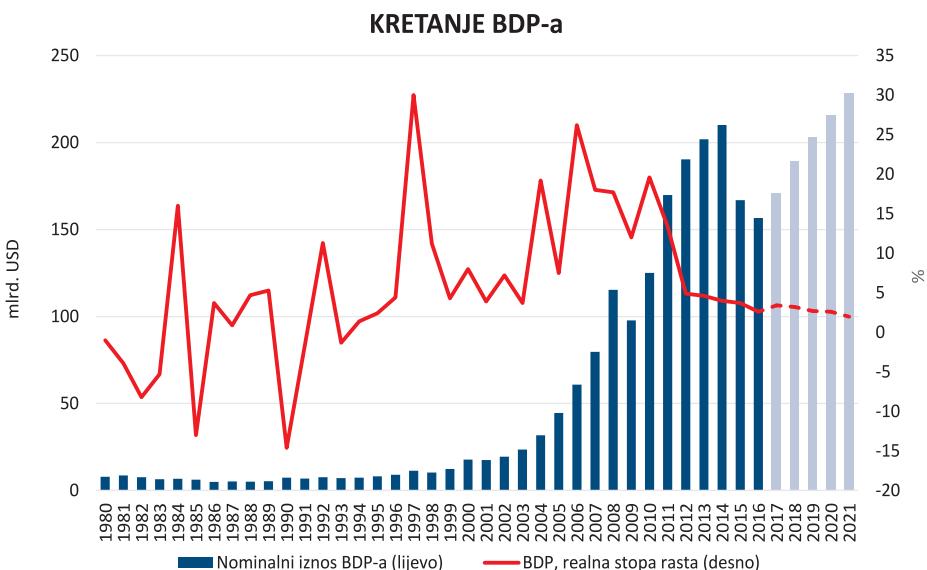
S ciljem daljnog povećanja ukupne vrijednosti izvoza i značajnijeg širenja izvoznog tržišta izvan Europske unije, poželjno je proučiti potencijale svih zanimljivih tržišta. Država Katar za izvoznike je globalno zanimljiva zbog bogatstva i geopolitičke sigurnosti koja je obilježava. Premda vrijednost katarskog uvoza nije pretjerano visoka, pojedine zemlje i ekonomske grupacije ostvaruju značajnu vrijednost izvoza prema Kataru. Tako je i udio izvoza Europske unije u tu zemlju od 0,6% nešto veći od udjela Katara u svjetskom gospodarstvu, a vrijednost izvoza je u posljednje dvije godine na razini od približno deset milijardi eura. Izvoz Hrvatske također nije zanemariv i u 2016. je iznosio oko 50 milijuna eura ili oko 0,4% ukupnog izvoza. Takva vrijednost hrvatskog izvoza u Katar veća je od vrijednosti izvoza u čak devet članica EU. Međutim, ciljani nastup većeg broja poduzetnika na katarskom tržištu i očekivani porast cijene sirove nafte, koji bi dodatno povećao uvozne potencijale Katara, mogao bi dovesti do daljnog rasta vrijednosti izvoza.

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.p
BDP, mldr. USD	169,8	190,3	201,9	210,1	166,9	156,6
BDP po stanovniku, USD	99,4	103,6	98,7	93,9	68,9	60,7
Realni rast BDP-a, %	13,4	4,9	4,6	4,0	3,7	2,6
Stopa nezaposlenosti, %	-	0,4	0,3	0,2	0,2	-
Inflacija, %	2,0	1,9	3,1	3,4	1,8	3,0
Prosječni srednji tečaj QAR/USD	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6	3,6
Robni izvoz, mldr. USD	-	133,0	133,3	126,7	77,3	58,8
Robni uvoz, mldr. USD	-	30,8	31,5	31,1	28,5	29,2
Dug opće države, % BDP-a	35,6	36,6	32,6	31,7	39,8	54,9
Bruto inozemni dug, % BDP-a	77,0	86,4	81,4	80,7	110,6	132,8

Izvor: MMF

Gospodarstvo

Katar pripada među najbogatije zemlje te se, prema razini BDP-a po stanovniku izraženom prema paritetu kupovne moći (129.727 USD u 2016. – podatci MMF-a), nalazi na prvom mjestu u svijetu. Razlog visokom standardu i kupovnoj snazi domaćega stanovništva nalazi se u bogatstvu zemlje naftom i plinom čijom se prodajom i preradom generira oko 90% ukupnog izvoza te više od 75% proračunskih prihoda. Dokazane zalihe plina svrstavaju Katar na treće mjesto u svijetu. Do otkrića i početka eksploracije naftne u 40-tim godinama prošlog stoljeća gospodarstvo Katara temeljilo se na ribarstvu i traženju bisera jer u moru oko Katara postoje neka od najvećih svjetskih staništa bisernih školjaka. U strukturi BDP-a važno mjesto imaju rudarstvo i prerađivačka industrija s udjelom nešto višim od 48% (nafta i derivati, plin, petrokemijska

Izvor: MMF; obrada: HGK

industrija, umjetna gnojiva, plastične mase i cement), građevinarstvo čini 9,6%, usluge oko 42% (bankarstvo, turizam, trgovina i prijevoz), dok se na poljoprivredu i ribarstvo odnosi oko 0,3% BDP-a (voće, povrće, perad i riba). Katar pripada među zemlje s najbržim rastom stanovništva, što je djelomično rezultat prirodnog priraštaja, ali znatno više velikog useljavanja radne snage iz drugih država. Strana radna snaga čini 86% stanovništva i 94% ukupne radne snage, pri čemu je zapošljavanje stranih radnika strogo regulirano. Do konca prošle godine svaki je strani radnik trebao imati domaćeg sponzora, a sada je dovoljan ugovor o radu s poslodavcem, s tim da prelazak k drugom poslodavcu ili napuštanje zemlje tijekom trajanja ugovora nije moguće bez suglasnosti poslodavca ili nadležnoga državnog tijela. Domaće stanovništvo uživa besplatne ili simbolično plaćene socijalne i javne usluge bez poreznih obveza.

Svjestan predominantne uloge ekstrakcije nafte i plina i na njima temeljene industrijske proizvodnje te blizine vremena kada će zalihe biti iscrpljene, Katar je pokrenuo opsežan program diversifikacije gospodarske strukture („Vizija Katara 2030. godine“) kojim se namjerava investirati oko 200 milijardi USD u druge gospodarske djelatnosti, razvijajući visoku tehnologiju i društvo temeljeno na znanju uz razvojnu politiku koja će omogućiti sklad između gospodarskog rasta, društvenog razvoja uz poštovanje tradicionalnih vrijednosti i zaštite okoliša. Uz to, Katar je domaćin Svjetskoga nogometnog prvenstva 2022. godine, što zahtijeva izgradnju sportskih i pratećih infrastrukturnih objekata. U okviru toga, planira se i izgradnja podzemne željeznice u Dohi te željezničke mreže koja zasad uopće ne postoji. Stoga će i u narednom razdoblju zemlja obilovati investicijskim zahvatima i velikim građevinskim projektima, što je prilika građevinskim i drugim tvrtkama za uključivanje u tržišnu utakmicu.

U okolnostima pada cijene nafte na svjetskom tržištu, realizaciju državnoga investicijskog programa počeli su pratiti problemi financiranja jer smanjeni prihodi nisu dostatni za takvu razinu troškova. Stoga je država poduzela uspješne konsolidacijske mjere na prihodnoj i rashodnoj strani proračuna te se za manjak sredstava zadužila na domaćem i stranom tržištu. Ove se godine planira uvođenje trošarina na duhan i zašećerena bezalkoholna pića, a od 2018. godine i PDV-a što bi, uz porast cijena nafte i plina, stabiliziralo proračun. Zbog pada cijena nafte, prošle je godine prvi put nakon 15 godina zabilježen proračunski manjak opće države na razini od 4,1% BDP-a (prema MMF-u), dok je javni dug porastao na 54,9% BDP-a. Stopa nezaposlenosti kontinuirano je niska, trenutno na razini od 0,2%. Tečaj je fiksiran uz američki dolar. Gospodarski je rast sa stopom iznad 4% usporio na 3,7% u 2015. i 2,6% u 2016. godini, s tim da bi se u ovoj i narednoj godini mogao kretati na razini višoj od 3%.

O KATARU UKRATKO

- » Katar je absolutistička monarhija kojom vlada obitelj Al-Thani od 1800-ih godina.
- » Stječe neovisnost od Velike Britanije 1971. g.
- » U posljednjih šezdesetak godina, mijenja se od siromašnoga britanskog protektorata u kojem je okosnica gospodarstva bila proizvodnja bisera, do najbogatije zemlje svijeta čije se gospodarstvo oslanja na eksplotaciju nafte i plina.
- » Sheikh Tamim bin Hamad Al-Thani koji je na vlasti od 2013. godine, počeo je poticati unutarnja pitanja poput razvoja infrastrukture, zdravstva i obrazovanja.
- » Katar je u velikoj mjeri izbjegao probleme Arapskog proljeća, ali je bio kritiziran zbog svoje potpore radikalnim islamskičkim skupinama.
- » Nakon što je dobio domaćinstvo Svjetskog prvenstva u nogometu koje će se održati 2022. g. u Dohi, Vlada ubrzano provodi velike infrastrukturne projekte, uključujući ceste, željeznice, luke, stadione i druge sportske objekte.
- » Radna snaga sastoji se ponajprije od radnika iz inozemstva, a i od ukupnog stanovništva Katara koji ima oko 2,7 milijuna, samo oko 313 tisuća čine Katarani.
- » Katar je 2016. prvi put u posljednjih 15 godina zabilježio proračunski manjak zbog pada cijena energije. Manjak je iznosio 12 milijardi USD, a za 2017. je odobren državni proračun s deficitom od 7,7 milijardi USD.
- » Katar je treća zemlja na svijetu prema rezervama plina, a ova država ima i više od 25 milijardi barela rezervi nafte. Nafta i zemni plin čine oko 90% prihoda od izvoza i više od 50% BDP-a.
- » Jedna je od zemalja s najbrže rastućim stanovništvom: prema podatcima UN-a, u posljednjih deset godina stanovništvo se uvećalo 2,7 puta.
- » Prosječna je starost stanovništva 33 godine.

Najveće tvrtke u Kataru

Prema poslovnom časopisu *Forbes* koji je napravio rang stotinu najboljih kompanija na Bliskome istoku (*TOP 100 Companies in the Arab World 2016*, 11 zemalja) u 2016. godini, nalazi se 20 katarskih tvrtki, pri čemu je najbolje rangirana (prema kriteriju četiri pokazatelja) imala prihod od oko 6,4 milijarde američkih dolara i zauzela je drugo mjesto. Spomenutih 20 katarskih tvrtki koncentrirano je u čak devet djelatnosti.

Katarske tvrtke prema listi *Forbes Middle East TOP 100* iz 2016.¹⁾

Redni broj	Pozicija među 100	Naziv tvrtke	Djelatnost	Prihod (prodaja), u mlrd. USD
1.	2.	QNB	Banks & Financial Services	6,4
2.	17.	Ooredoo	Telecommunications	8,8
3.	28.	Industries Qatar	Industrials	1,4
4.	30.	Qatar Islamic Bank	Banks & Financial Services	1,3
5.	38.	Commercial Bank of Qatar	Banks & Financial Services	1,6
6.	46.	Barwa	Real Estate & Construction	1,3
7.	47.	Qatar Insurance	Insurance	1,8
8.	49.	Doha Bank	Banks & Financial Services	1,0
9.	51.	Ezdan Holding	Real Estate & Construction	0,6
10.	53.	Masraf Al Rayan	Banks & Financial Services	0,9
11.	55.	Nakilat	Logistics	1,0
12.	56.	WOQOD	Services & Utilities	3,6
13.	70.	Qatar International Islamic Bank	Banks & Financial Services	0,4
14.	74.	MILAHA Maritime & Logistics	Logistics	0,8
15.	78.	Ahli Bank Qatar	Banks & Financial Services	0,4
16.	79.	Qatar Electricity & Water Co.	Services & Utilities	0,8
17.	82.	Mesaieed Petrochemical Holding	Petrochemicals	0,3
18.	84.	United Development Company	Real Estate & Construction	0,4
19.	95.	Al Khalij Commercial Bank	Banks & Financial Services	0,5
20.	97.	Gulf International Services	Investments	1,1

Izvor: *Forbes*

1) lista sadrži kompanije iz Saudijske Arabije, Katara, Omana, Jordana, Egipta, Kuvajta, Bahraina, UAE, Libanona, Maroka i Tunisa, a poredak je napravljen prema četiri kategorije: prodaja, profit, imovina i tržišna vrijednost

Porezni sustav i porezna opterećenja

Katar je zemlja s izrazito niskim poreznim opterećenjem. Ne postoji porez na dohodak pojedinaca. Katarske tvrtke izuzete su od oporezivanja. Strane tvrtke plaćaju porez na dobit prema standardnoj stopi od 10%, s izuzetkom poslovanja s naftom i plinom, za što se

primjenjuje stopa od 35%. Samo za zaposlenike koji su katarski državljanini poslodavac mora za socijalnu sigurnost izdvajati 10% njegove osnovne mjesecne plaće. Istodobno, ako je katarski državljanin obuhvaćen mirovinskim programom, zaposlenik sam mora uplaćivati 5% svoje mjesecne plaće za mirovinski doprinos. Standardna carinska stopa je 5%. Međutim, za proizvode koji konkuriraju domaćoj proizvodnji (čelik, cement) carina je 20%, odnosno 30% za ureu.

Porezi na potrošnju ne postoje, ali se tijekom ove godine planira uvođenje trošarina na duhan i pića, a početkom 2018. godine i PDV-a prema stopi od 3 do 5%.

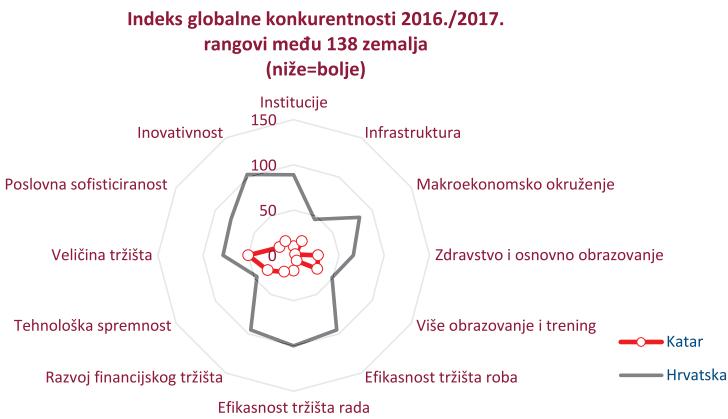
Strani investitori mogu uložiti u sve gospodarske sektore pod uvjetom da imaju jednog ili više katarskih partnera čiji udio nije manji od 51% kapitala tvrtke i pod uvjetom da je partnerstvo uspostavljeno u skladu sa zakonskim odredbama. Ipak, ministar gospodarstva i trgovine može dopustiti ne-katarskim investitorima i udio veći od 49% te do 100% kapitala za projekte u područjima poljoprivrede, industrije, rudarstva, zdravstva, obrazovanja, turizma, razvoja i iskorištavanja prirodnih resursa, energije, usluga poslovnog savjetovanja, informatičkog i tehnološkog sektora, kulturnih usluga, sportskih i zabavnih aktivnosti i usluga distribucije. Vijeće ministara može proširiti navedeni popis dopuštenih djelatnosti. Ne-katarskim investitorima zabranjena su ulaganja u području bankarstva, osiguravajućih društava, komercijalnih agencija i kupnje nekretnina.

Najvažnije su mјere poticanja stranih investicija dodjela zemljišta potrebna za poslovanje, s obnovljivim najmom na rok do 50 godina, oslobođanje plaćanja poreza na dobit na rok do 10 godina te izuzeće od plaćanja uvoznih pristojbi i carina. Prednost imaju ulaganja koja koriste lokalne sirovine, izvozno orijentirane industrije, projekti koji uvode nove proizvode ili tehnologije, projekti lokalizacije vodećih svjetskih industrijskih tvrtki te oni projekti koji uključuju obuku, trening i dokvalifikaciju Kataraca.

Lakoća poslovanja, konkurentnost, ekonomске slobode

Prema ljestvicama globalne konkurentnosti i ekonomskih sloboda koje izrađuju svjetske institucije za mnoge zemlje, Katar je svrstan među najkonkurentnije zemlje s visokim ekonomskim slobodama (znatno bolje je rangiran od Hrvatske). No, tako dobro nije rangiran na ljestvici lakoće poslovanja Svjetske banke gdje je otprilike na sredini ljestvice i dosta lošiji od Hrvatske.

- ⇒ Prema **Indeksu globalne konkurentnosti** Svjetskoga gospodarskog foruma koji je za 2016./2017. godinu rangirao 138 država, Katar je bio na 18. mjestu (znatno bolje od Hrvatske koja je bila 74.). Štoviše, Katar je posljednjih pet godina pozicioniran među **20 najkonkurentnijih zemalja** – najbolji je rang ostvario 2013. godine kada je bio na 11. mjestu. U izvještaju za 2016./17. Katar je bio najbolje pozicioniran u ocjeni makroekonomskog okruženja, gdje je bio drugi najbolji te u učinkovitosti tržišta roba gdje je bio sedmi najbolji na svijetu.

- Prema lakoći poslovanja (**Doing Business Svjetske banke**), prema kojoj je za 2017. godinu rangirano 190 država, Katar je smješten na 83. mjestu, dosta lošije od Hrvatske koja je bila na 43. mjestu. Sedam godina prije, među 181 zemljom bila je na 37. mjestu, dakle, njegova relativna pozicija znatno je pogoršana. Lako je u većini područja rangiran vrlo loše, Katar je ocjenjen kao najbolji na svijetu u području „Plaćanja poreza“.

Istraživanje *Doing Business* otkriva koliko je lako ili teško lokalnom poduzetniku otvarati i voditi SME tvrtke u skladu s važećim propisima. Mjeri i prati promjene u propisima koji utječu na 11 područja u životnom ciklusu poslovanja: pokretanje poslovanja, pribavljanje građevinskih dozvola, priključenje struje, upis prava vlasništva, dobivanje kredita, zaštite manjinskih ulagača, plaćanje poreza, trgovanje preko granica, izvršenje ugovora, rješavanje nelikvidnosti i regulacija tržišta rada.

Plaćanje poreza

	HR	Katar
Broj plaćanja u godini	31	4
Broj sati koji se troši na popunjavanje poreznih obrazaca	206	41
Trošak (% vrijednosti profita)	20,9	11,3

Izvor: Doing Business 2017

Procedure za izgradnju skladišta

	HR	Katar
Broj procedura	19	16
Broj dana	127	58
Trošak (% vrijednosti skladišta)	8,3	2,0

Izvor: Doing Business 2017

Priklučenje na mrežu električne energije

	HR	Katar
Broj procedura	5	4
Broj dana	65	90
Trošak, % od prihoda per capita	303,2	10,8

Izvor: Doing Business 2017

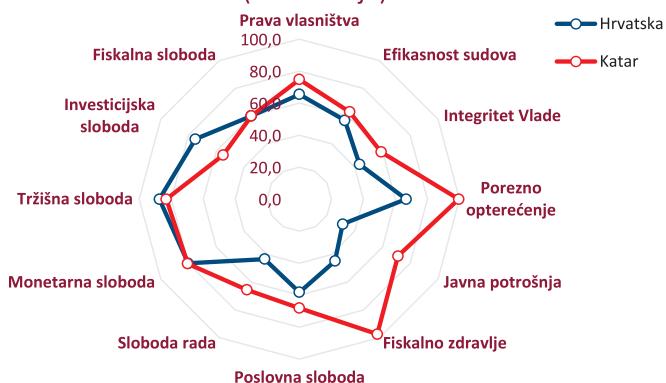
Registracija vlasništva

	HR	Katar
Broj procedura	5	7
Broj dana	62	13
Trošak (% vrijednosti nekretnine)	5,0	0,3

Izvor: Doing Business 2017

- ⇒ Prema **Indeksu ekonomске slobode** koji godišnje izrađuju *The Heritage Foundation* i *The Wall Street Journal*, Katar je 29. na svijetu (među 180 rangiranih zemalja) u skupini tzv. „mostly free“ zemalja. (Za usporedbu, Hrvatska je na 95. mjestu u grupi tzv. „mostly unfree“ zemalja.) Ovaj indeks procjenjuje stupanj ekonomске slobode kao temeljnog prava svakog čovjeka u kontroli vlastitoga rada i imovine. U ekonomski slobodnom društvu, pojedinci su slobodni raditi, proizvoditi, trošiti i ulagati kako god žele. U ekonomski slobodnim društvima, država omogućava slobodno kretanje rada, kapitala i roba te se državna kontrola svodi samo na zaštitu i održavanje same slobode.

Stupovi Indeksa ekonomске slobode, bodovi (veći = bolje)

Rizici

Katar je zemlja niskoga kreditnog rizika, odnosno vrlo visoke sigurnosti ispunjavanja finansijskih obveza i jedna od rijetkih zemalja kojoj se tijekom posljednje svjetske gospodarske krize kreditni rejting nije smanjivao. Međutim, zbog pada cijene nafte, izgledi kretanja rejtinga su kod dviju agencija negativni, dok su kod agencije Fitch stabilni.

	INVESTICIJSKI RANG												NEINVESTICIJSKI RANG												
	Najviši												Najniži												
Moody's	Aaa	Aa1	Aa2	Aa3	A1	A2	A3	Baa1	Baa2	Baa3	Ba1	Ba2	Ba3	B1	B2	B3	Caa1	Caa2	Caa3	Ca	C				
S&P	AAA	AA+	AA	AA-	A+	A	A-	BBB+	BBB	BBB-	BB+	BB	BB-	B+	B	B-	CCC+	CCC	CCC-	CC	C	D			
Fitch	AAA	AA+	AA	AA-	A+	A	A-	BBB+	BBB	BBB-	BB+	BB	BB-	B+	B	B-	CCC	CC	C	RD	D				

Izvor: Fitch, Moody's, Standard & Poor's; obrada: HGK

U tom kontekstu, unatoč politici diversifikacije proizvodnih aktivnosti, Katar je ranjiv na kretanje cijena nafte i plina na svjetskom tržištu. Regionalna nestabilnost i neizvjesnost (Irak, Iran, Sirija) ima utjecaj na percepciju rizika, a naftna i plinska polja uz prisutne američke vojne baza mogu biti potencijalne mete terorističkih i ekstremističkih skupina.

Katar se smatra odredištem i tranzitnim područjem za trgovinu ljudima, mada se u sprječavanju te aktivnosti posljednjih godina bilježi napredak. Prema indeksu percepcije korupcije (*Transparency International*) nalazi se na relativno povoljnem 31. mjestu između 176 analiziranih zemalja. Međutim, birokratiziranost je i dalje visoka, tržište nije u potpunosti regulirano, kašnjenja u plaćanjima nisu neuobičajena.

Poslovni običaji

Ženska je **odjeća** tradicionalna crna i na Srednjem se istoku zove *abaya*. Muškarci u Kataru nose pamučni ili vuneni *thobe*, u privatnim i u poslovnim prigodama. Muško pokrivalo za glavu zove se *guthra*, nosi se u svečanim prilikama, sačinjen je od najboljih materijala i vrlo je dragocjen. Nema izričitih pravila odijevanja za strance, no stranim posjetiocima se preporuča konzervativno odijevanje te izbjegavanje kratkih hlača i majica bez rukava. U poslovnim prigodama dugi rukavi i kravata su obvezni. Napomena za dame: odjeća mora pokrivati područje od vrata do koljena. Na poslovnim sastancima preporučuje se konzervativni kroj, tkanine tamnijih i pastelnih boja, ramena obavezno moraju biti pokrivena majicom ili prslukom. Tjesno, prozirno i oskudno odijevanje smatra se neprimjerenim.

Kod oslovljavanja i upoznavanja vrijedi pravilo desne strane prilikom pozdravljanja, ulaska i izlaska iz prostorije. Muškarce se oslovljava sa „Sayyed“ – gospodin, a gospođe sa „Sayedity“. Ministre iz vladajuće loze oslovljava se s „Vaša Ekselencijo, ministre NN.“, dok se ostalim uglednicima obraća s „Vaša Sheikh NN.“ Pravilno oslovljavanje od izrazite je važnosti za lokalno stanovništvo, no strancima često nije jasno kako se osoba točno zove. Primjer, osoba nam se predstavi kao Abdullah bin Abdul Aziz Al-Jishi. Abdullah je njegovo ime po rođenju, (bin) Abdul Aziz u imenu označava da je sin ili unuk Abdula Aziza; Al-Jishi u imenu označava obiteljsko ili plemensko ime. Ime se može skratiti Abdullah Al-Jishi.

Najčešći je način **pozdravljanja** u regiji *Salam alaykum* (Mir s tobom), na što pozdravljeni odgovara *Wa alaykum as-salam* (I s Vama mir). Važne napomene: prilikom pozdravljanja sa ženama, muškarac čeka da žena pruži ruku prva, a ako ne pruži ruku, onda se ne rukuje već pozdravlja naklonom glave ili rukom na prsima. U Kataru nije neobično da muškarac drži za ruku drugog muškarca dok mu nešto objašnjava, bilo privatno, bilo na poslovnom sastanku.

Kada je **bonton** posrijedi, iako su žene danas prihvaćene u poslovnom svijetu, unaprijed treba najaviti arapskoj strani da će prisustvovati sastanku. Žene su u Kataru na domnjencima često odvojene od muškaraca, pa čak i one koje tijekom dana posluju s njima. Nikada se ne raspitujte za ženski dio obitelji svojega sugovornika. Ako predajete poklone ženama, naglasite da ih je odabrala vaša supruga, majka ili neka druga ženska osoba iz vaše obitelji. Osvježavajuća pića i / ili slastice uvijek se primaju desnom rukom, nikada lijevom. Primanje znakova pažnje (darova) znak je poštovanja domaćina (odbijanje nije primjeren). Poziv u goste nije poželjno odbiti jer granica između privatnog i poslovnog nije jasno određena. Prijateljstva su osnova razvoja poslovnih odnosa. Prilikom protokolarnog prijema, ne drži se nogu preko noge, osobito ne tijekom vođenja razgovora. Općenito, potplate na cipelama nije prikladno pokazivati ni u privatnim prigodama jer se smatraju neprimjerenima i nečistima te vrijedaju domaćina. Pogled mora biti usmjeren na sugovornika, preporučuje se izbjegavanje svakog oblika došaptavanja prilikom razgovora, posebice smijeh nakon došaptavanja. Domaćin bi se mogao uvrijediti ako ste tijekom sastanka užurbani te ako pogledavate na sat. Prilikom posjeta nekoj od džamija ili centara sakralne prirode, ženama je kod ulaska neophodno pokrivalo za glavu.

Ostali praktični savjeti

Konzumacija alkohola, pa i duhana, na javnom prostoru izvan hotela nije poželjna, a može biti i kažnjiva, ako vas u alkoholiziranom stanju zaustavi policija. Nijedan se drugi opijat ne tolerira.

Boravak je u Kataru moguć turistima koji moraju imati rezerviran hotelski smještaj, članovima nujuže obitelji osoba s pravom boravka (supružnici i maloljetna djeca) te osobama koje su u radnom odnosu u Kataru.

Prelazak s jednoga radnog mjeseta na drugo uvjetovan je suglasnošću prvotnog poslodavca. Radna se snaga uvozi u Katar uz suglasnost Odjela za useljavanje koji poslodavcima odobrava određen broj radničkih viza ovisno o naravi ugovora koji je taj poslodavac sklopio. Vize se odobravaju prema projektima i kvotama za svaku zemlju iz koje dolaze radnici. Pravo boravka poslovnih ljudi vezanih za mješovite tvrtke ovisi o poslovima i „sponzoru“.

Najveće razlike u poslovanju čine razlike kod poslovnih aktivnosti koje uključuju pružanje usluga posredstvom zajedničke tvrtke s katarskim partnerom. Postoje dva glavna načina poslovanja u Kataru i zemljama Perzijskog zaljeva općenito:

- izvoz robe naručitelju ili ugovorenom zastupniku
- s katarskim „sponzorom“ (odnosno lokalnim većinskim vlasnikom) osnovati tvrtku u Kataru; u ovom obliku poslovanja najvažniji je dobar izbor sponzora (koji mora biti vlasnik barem 51% tvrtke i imati pravo na barem 15% dobiti)

Ostanak je na tržištu skup i pokušaj otvaranja tržišta mora biti dobro isplaniran i u okvirima mogućnosti.

Da bi se prodalo u Kataru, mora se biti u Kataru. Iskustva Podravke, CTBA i Analyticoma mogu svakome poslužiti kao primjer.

Na katarskom tržištu vlada žestoka konkurenca za proizvode i usluge. Otvaranje tržišta dodatno je otežano visokim cijenama održavanja tvrtke u Kataru u „praznom hodu“.

U tehničkom smislu, tvrtke iz Hrvatske moraju se priviknuti na poslovne prakse koje se sastoje od mješavine britanskih poslovnih uzusa pomiješanih s lokalnim tradicijama.

Robna razmjena Republike Katara s EU i Hrvatskom

Robnu razmjenu Katara s inozemstvom ponajprije određuje bogatstvo prirodnim sirovinama, odnosno energentima. O relativno visokoj vrijednosti izvoza može se govoriti zato što je njegova vrijednost od 70,2 milijarde eura u 2015. bila točno na polovini ljestvice članica EU prema vrijednosti izvoza, između Danske i Slovačke, dok je udio izvoza u BDP-u od približno 47% bio tek nešto veći od prosječnog udjela za sve članice EU koji je je iznosio 43,2%. Izvoz po glavi stanovnika ipak je upućivao na višu razinu izvoza jer su katarskih 28,8 tisuća eura u 2015. među članicama EU premašivale samo Belgija i Nizozemska.

Zbog strukture izvoza Katara, u kojoj više od 80% čine energenti, vrijednost izvoza znatno ovisi o kretanju njihovih globalnih cijena. Stoga je ukupna vrijednost izvoza u 2014. i 2015. godini bila znatno ispod razine od 103,7 milijardi eura ostvarene u 2012. godini. Unatoč padu globalnih cijena, pa tako i vrijednosti izvoza energetika i ukupnog izvoza, izvoz plina u 2015. činio je oko 65% ukupnog izvoza, izvoz sirove nafte oko 14%, a izvoz naftnih derivata oko 4,5%. Idući najvažniji izvozni proizvod prerađivačke industrije jesu polimeri etilena u primarnim oblicima čija su sirovina za proizvodnju također nafta i zemni plin. S obzirom na takvu strukturu izvoza,

ukupan je izvoz Katara najveći prema zemljama u koje izvozi ukapljeni plin, a to su Koreja, Japan, Indija i Kina.

Za ovu je analizu ipak zanimljivija struktura katarskog uvoza. Katar zbog relativno slabo razvijene prerađivačke industrije, u kojoj kemijska industrija i proizvodnja naftnih derivata čine gotovo 70%, uvozi niz proizvoda. Najveći dio uvoza, odnosno oko 10% ipak čine osobni automobili i druga vozila za prijevoz putnika.

Najzastupljeniji proizvodi u uvozu Katara, 2015. godina, u 000 EUR i % ukupnog uvoza

KN kod	Naziv KN	Vrijednost	Udio, %
1. '8703	Osobni automobili i druga motorna vozila	2.685.606	9,1
2. '8803	Dijelovi letjelica iz tarifnih brojeva 8801 i 8802	1.708.971	5,8
3. '8517	Telefoni za žične i mobilne mreže	792.006	2,7
4. '8544	Izolirana žica i drugi izolirani električni vodiči, s priključcima ili ne	593.696	2,0
5. '8429	Samokretni buldožeri, ravnjači, utovarivači sa žlicom, strojevi za nabijanje, cestovni valjci i slično	515.509	1,8
6. '8471	Strojevi za automatsku obradu podataka i jedinice za njih	458.427	1,6
7. '2601	Rudače i koncentrati željeza, uključujući i pržene željezne pirite	452.979	1,5
8. '8704	Motorna vozila za prijevoz robe, uključujući šasije s motorom i kabinom	434.044	1,5
9. '7303	Cijevi i šuplji profili, od lijevanog željeza	426.628	1,5
10. '7308	Željezne ili čelične konstrukcije i dijelovi konstrukcija	414.835	1,4
11. '2517	Obluci, šljunak, lomljeno ili drobljeno kamenje, agregati betona	404.544	1,4
12. '3004	Lijekovi (osim proizvoda iz tarifnih brojeva 3002, 3005 ili 3006)	373.514	1,3
13. '8481	Slavine, ventili i slični uređaji za cjevovode, kotlove, spremnike i sl.	352.422	1,2
14. '7113	Draguljarski predmeti i njihovi dijelovi, od plemenitih kovina	351.031	1,2
15. '2818	Umrjetni korund, kemijski definiran ili ne; aluminijev oksid; aluminijev hidroksid	340.625	1,2
16. '8411	Turbomlazni motori, turbopropelerni motori i druge plinske turbine	336.613	1,1
17. '8431	Dijelovi namijenjeni za strojeve iz tarifnih brojeva 8425 do 8430	308.314	1,0
18. '9403	Ostalo pokućstvo i njegovi dijelovi, osim medicinskog	295.076	1,0
19. '8415	Uredaji za klimatizaciju, s ventilatorom na motorni pogon i mjerenjem	289.345	1,0
20. '7408	Bakrena žica, osim operacijskih konaca, pletenih žica, kablova i sl.	272.321	0,9
UKUPAN UVOZ		29.378.941	100,0

Izvor: ITC; obrada: HGK

Sama vrijednost uvoza nije visoka jer bi Katar s uvozom u visini 29,4 milijarde eura u 2015. bio dvadeseti među članicama EU, između Grčke i Slovenije, odnosno uvoz mu je bio približno 58% veći od uvoza Hrvatske.

Uvoz per capita u visini od 12.050 eura u 2015. također ne otkriva bogatstvo Katara jer također nije posebno visok u usporedbi s članicama EU, odnosno Katar bi među članicama zauzeo jedanaesto mjesto. Međutim, glavni razlog takvog stanja je što, za razliku od većine drugih zemalja, Katar najveći dio potreba za energetima pokriva iz vlastitih izvora, odnosno tek mali dio pokriva uvozom.

Uvoz Katara po zemljama, 2015. godina

Partner	Vrijednost uvoza mlrd. EUR	Udio u ukupnom uvozu %
UKUPNO	29,4	100,0
1. Kina	3,4	11,5
2. SAD	3,2	11,0
3. Ujedinjeni Arapski Emirati	2,6	8,8
4. Njemačka	2,2	7,5
5. Japan	1,9	6,5
6. Ujedinjeno Kraljevstvo	1,7	5,7
7. Italija	1,3	4,4
8. Saudijska Arabija	1,3	4,3
9. Francuska	1,1	3,8
9. Indija	1,1	3,7
61. Hrvatska	0,02	0,05

Izvor: ITC; obrada: HGK

Katar uvozi iz svih dijelova svijeta, pojedinačno najviše iz Kine i SAD-a, ali uvoz iz Europske unije ima visok udio te čini oko 30% ukupnog uvoza. Katar iz Europske unije najviše uvozi strojeve i uređaje, vozila, električne uređaje i opremu, proizvode od željeza i čelika, dijelove zrakoplova, namještaj i farmaceutske proizvode. Detaljnije promatrano, najznačajniji su proizvodi automobili te dijelovi zrakoplova. Europska unija promatra Katar kao članicu Zaljevskog vijeća za suradnju (*Gulf Cooperation Council - GCC*, koje čine Bahrein, Kuvajt, Oman, Katar, Saudijska Arabija, Ujedinjeni Arapski Emirati), četvrtoga izvoznog tržišta za proizvode iz EU u 2015. godini. EU je s Vijećem 1988. godine sklopila ugovor o suradnji, na temelju kojeg se održavaju godišnji sastanci i poboljšava suradnja, ali su od 2008. suspendirani pregovori o slobodnoj trgovini. Unatoč tome, izvoz u Katar posljednjih godina ima značajan trend rasta te je prema podatcima Eurostata u 2016. bio 79,4% veći nego u 2010., dok je ukupna vrijednost izvoza EU istodobno povećana znatno nižih 29,0%.

Izvoz EU u Katar prema SMTK, mil. EUR

		2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	Udio u ukupnom izvozu, %
0	Hrana i žive životinje	131,9	152,3	189,5	206,8	259,5	293,9	309,7	3,2
1	Piće i duhan	36,8	49,8	59,2	67,8	72,5	95,2	98,6	1,0
2	Sirove materije, osim goriva	106,5	159,9	245,9	196,2	225,3	190,1	172,3	1,8
3	Mineralna goriva i maziva	7,4	13,2	16,7	16,8	43,9	24,0	23,9	0,2
4	Životinska i biljna ulja i masti	1,6	2,0	2,3	3,0	3,8	5,0	5,3	0,1
5	Kemijski proizvodi	377,8	317,1	344,5	424,6	483,1	541,7	552,1	5,7
6	Proizvodi svrstani prema materijalu	529,3	577,1	662,8	649,3	749,8	1.017,8	774,2	8,0
7	Strojevi i prijevozna sredstva	3.269,1	2.676,4	3.246,3	3.529,5	5.089,2	6.227,0	5.257,1	54,6
8	Razni gotovi proizvodi	729,0	909,3	1.084,0	974,6	1.346,0	1.606,4	1.474,4	15,3
9	Proizvodi i transakcije, d.n.	148,8	21,7	35,0	37,7	36,7	402,7	903,3	9,4
	Neraspoređeno	32,9	44,0	121,0	46,7	97,3	113,9	61,9	0,6
	UKUPNO	5.370,9	4.922,8	6.007,3	6.153,1	8.406,9	10.517,7	9.632,8	100,0

Izvor: Eurostat; obrada: HGK

Vrijednost robne razmjene Hrvatske s Katarom istodobno nije imala takav trend rasta, već je dosta oscilirala. U 2016. je godini ipak zabilježena najviša vrijednost robnog izvoza i uvoza pa se može govoriti o pozitivnim trendovima u kretanju robne razmjene, dijelom ostvarenim i zbog rasta vrijednosti američkog dolara. Za Hrvatsku je ipak najvažnije da s ovom bogatom zemljom ostvaruje znatan vanjskotrgovinski deficit, pri čemu je vrijednost izvoza u 2016. bila deset puta veća od vrijednosti uvoza. Hrvatska iz Katara ne uvozi energente, već je uvjerljivo najznačajniji uvozni proizvod polietilen. Različite vrste ovog proizvoda kemijske industrije činile su u 2015. godini oko 90% ukupnog uvoza, a u 2016. godini čak oko 99% ukupnog uvoza.

Robna razmjena Hrvatske s Katarom, 000 EUR

	Izvoz	Uvoz	Saldo
2010.	47.327	320	47.007
2011.	37.196	1.247	35.949
2012.	22.208	3.963	18.245
2013.	21.356	3.778	17.578
2014.	19.519	3.732	15.787
2015.	21.123	3.314	17.809
2016.	50.576	5.063	45.513

Izvor: DZS; obrada: HGK

Struktura izvoza Hrvatske u Katar vrlo je raznovrsna, a najznačajnije izvozne proizvode predstavljaju transformatori, drvo smreke, ventili za cjevovode i kotlove, elektronički instrumenti i aparati te zasuni od kovanog željeza za cjevovode, kotlove, spremnike i sl. Ovih pet skupina proizvoda činilo je u jedanaest mjeseci prošle godine oko 92% ukupne vrijednosti izvoza. Znatan porast vrijednosti izvoza na godišnjoj razini u 2016. godini zabilježen je zbog znatnog rasta vrijednosti izvezenih transformatora.

Potencijali rasta izvoza prema Kataru

Glavni potencijal rasta izvoza na katarsko tržište jest bogatstvo Katara, slabo razvijena industrija i relativno slabo prisustvo na tom tržištu promatrano kroz broj proizvoda koji se na njega izvoze. Ako se usporede struktura uvoza Katara iz EU i Hrvatske, uočljiv je prostor za hrvatske proizvođače strojeva i uređaja, namještaja i farmaceutske industrije. Također, treba napomenuti da uspješno prisustvo tvrtki, poput Končar-energetskih transformatora, Adria Scana (softver) ili MIV Varaždina (metalni dijelovi za vodovode, odvodnju, energetiku), na katarskom tržištu daju dobru referencu hrvatskim izvoznicima i pokazuju da je moguće uspješno poslovati na tom tržištu.

Iskustva hrvatskog Veleposlanstva u Kataru

Uz sport, Hrvatska polako postaje sve više prepoznatljiva po prehrambenim proizvodima (najviše Podravka). Ima još dosta prostora za prehrambene proizvode, ali za uspjeh na ovom tržištu treba biti stalno prisutan i aktivno obrađivati tržiste, obilaziti supermarkete, imati dovoljno zaliha, osiguravati brzo carinjenje robe itd. Uz prehrambene artikle, na ovom tržištu ima prostora i za različite proizvode i usluge IT sektora. Analyticom se probio sa svojim sustavom COMET, Adria-Scan je također prisutan, a CROZ ulaže velike napore za osvajanje regionalnog tržišta. Tržiste osvaja i građevinski sektor čiji su stručni radnici i tehničari prepoznati najviše zahvaljujući hrvatsko-katarskom poduzeću CTBA, dok je u sektoru energetike prisutan Emerson Hrvatska. Postoje dobre prilike s nekim proizvodima hrvatske vojne industrije, te proizvodi Končara, a u doglednoj budućnosti možda i teretnih tračničkih vozila i prateće opreme, posebno za sigurnost u željezničkom prometu. Turizam također predstavlja veliki potencijal koji se počeo polako realizirati, ali zahtijeva još značajnih promotivnih aktivnosti. Relativno restriktivni postupci izdavanja hrvatskih viza usporavaju rast broja turista iz ove regije.

U svim zemljama Zaljeva internet je u vrlo širokoj uporabi. Svi tenderi, oglasi za javne natječaje na području brodogradnje, željeznicu, javnih radova, svih mogućih roba i usluga se redovito objavljaju. Za veće poslove se često traže pretkvalifikacije. Međutim, postoji potreba pažljivog pristupa jer se među brojnim vjerodostojnjim poslovnim ponudama, povremeno nađu i oni koji pokušavaju poslovati na nedozvoljen način.

Pravila su jednostavna: ako izgleda "predobro" vjerljivo i jest. Ako se traže bilo kakve uplate unaprijed, to je uvijek sumnjivo. Vjerodostojne komunikacije, a takvih je većina, uvijek je moguće provjeriti.

Za izvoz na pojedina tržišta, pa tako i na katarsko, potrebno je poznavati poslovne običaje, porezne, carinske i ostale propise, o čemu je moguće informirati se i u HGK.

Uobičajeni način otvaranja novih tržišta jest prisustvo na sajmovima. Četiri su područja koja najviše zanimaju hrvatske tvrtke: turizam, hrana, informatika i građevinarstvo.

Nastup na pojedinim sajmovima u Kataru moguće je sufinancirati sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj, putem natječaja Internacionalizacija poslovanja MSP-ova, pri čemu je takvo sufinanciranje predviđeno za mikro, male i srednje poduzetnike. Bespovratna sredstva (u iznosu 100.000 – 1.000.000 kn) dodjeljivat će se putem trajno otvorenog Poziva na dostavu projektnih prijava s krajnjim rokom dostave projektnih prijava 31. prosinca 2017. godine, odnosno do iskorištenja raspoloživih sredstava u ukupnoj vrijednosti od 38.000.000,00 kuna. Detalji o natječaju mogu se pronaći na internetskoj stranici Europskih struktturnih i investicijskih fondova (poveznica: <http://www.strukturnifondovi.hr/natjecaji/1386>). Neki od značajnijih sajmova navedeni su u sljedećoj tabeli.

Popis značajnijih sajmova u Kataru, 2017. godina

Sajam	Mjesto održavanja	Termin održavanja
Foodex Qatar (sve u vezi hrane; tehnologije proizvodnje, pakiranja, upravljanje kvalitetom, rashladni uređaji, transport)	Doha	02.04.-04.04.
Arab Future Cities Summit (transport, logistika, komunikacije)	Doha	10.04.-11.04.
Qatar Motor Show	Doha	18.04.-22.04.
World Anaqa Show (moda)	Doha	19.04.-24.04.
Heavy Max (teški strojevi, dizalice, teška vozila)*	Doha	08.05.-11.05.
Qatar Stonetech (kamen i tehnologije u građevini)*	Doha	08.05.-11.05.
Project Qatar (građevinarstvo, elektrika, energija i obnovljivi izvori - sve vezano uz građevinu)*	Doha	08.05.-11.05.
Doha International Exhibition Health&Fitness Exhibition (wellnes, zdravstvena i fitnes industrija)	Doha	04.10.-07.10.
Qatars International Exhibition for Franchise and Business opportunities (poslovne prilike, franšize)	Doha	10.10.-12.10.
Cover Tech (tehnologije prekrivanja podova i zidova)*	Doha	10.10.-12.10.
Doha Beauty Show (kozmetika, spa, prirodni proizvodi, frizerska oprema)	Doha	19.10.
World Of Luxury (moda, torbice, stanovanje, lifestyle)	Doha	19.10.
Hospitality Qatar (hoteli, restorani, kafe shopovi, franšize)*	Doha	07.11.-09.11.
Index Qatar (opremanje interijera u turizmu) http://www.index-qatar.com/ *	Doha	13.11.-15.11.
NCT Middle East (sigurnost i obrana - tema KBRN zaštita) http://nct-middleeast.com/	Doha	15.11.-16.11.
Civil Defence Exhibition & Conference (civilna zaštita, vatrogastvo)*	Doha	Studen
Digex (pokloni, suveniri, ideje za poklone)	Doha	Studen
Qatar International Boat Show	Doha	Prosinac

*nastupe na crveno označenim sajmovima moguće je sufinacirati sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj

Prostor Zaljeva dovoljno je homogeno i povezano tržište te je racionalno prisustovati regionalnim sajmovima. Primjeri takvih regionalnih sajmova su *Gulfood* koji se održava krajem veljače u Dubaiju (sljedeće godine od 18. do 22. veljače) i najveći je sajam prehrambene industrije u ovom dijelu svijeta te *Arabian Travel Market*, vodeći sajam turizma na Bliskom istoku, koji se održava krajem travnja svake godine (ove godine 24. – 27. travnja) u Dubaiju. Među značajnijim je regionalnim sajmovima i sajam građevinarstva koji se održava u svibnju u Kataru (naveden u gornjoj tablici).

Dosadašnje aktivnosti HGK u Kataru

2015. – predsjednik HGK posjetio je Državu Katar od 10. do 14. svibnja 2015., kada je sudjelovao na Doha Forumu 2015 te se sastao s Nj. E. šeikom Khalifom Bin Jassim Bin Mohammed Al Thanijem, predsjednikom komore *Qatar Chamber Of Commerce and Industry* (QCCI).
2014. – predsjednik Hrvatskog sabora službeno je posjetio Katar 19. i 20. studenoga 2014., a u njegovoј pratnji bilo je i uže gospodarsko izaslanstvo.
2013. – U Dohi se od 23. do 25. travnja 2013. održao *ICC WCF World Chambers Congress*, a tom prigodom se HGK predstavila izložbom BeCreative.
2012. – HGK je, u suradnji s Hrvatskom udrugom poslodavaca, organizirala gospodarsko izaslanstvo povodom službenog posjeta predsjednika RH Kataru od 11. do 14. studenoga 2012. godine, odnosno povodom svečanog otvaranja Veleposlanstva RH u Dohi. Gospodarski dio izaslanstva sačinjavalo je 47 predstavnika iz 24 tvrtke, tri znanstveno-obrazovne institucije, pet banaka i četiri institucije.
2009. – U pratnji ministra vanjskih poslova i europskih integracija RH, tijekom službenog posjeta Kataru, 25. i 26. listopada 2009. godine, boravilo je hrvatsko gospodarsko izaslanstvo u organizaciji HGK.

Zahvaljujemo Veleposlanstvu Republike Hrvatske u Državi Katar na pomoći i informacijama koje su pomogle u izradi ove analize.

KRATICE

HGK	Hrvatska gospodarska komora
BDP	Bruto domaći proizvod
MMF	Međunarodni monetarni fond
EU	Europska unija
QAR	Katarski rijal
HRK	Hrvatska kuna
EUR	Euro
USD	Američki dolar
PDV	porez na dodanu vrijednost
GCC	Gulf Cooperation Council

Institucije za kontakt

Hrvatska gospodarska komora

Sektor za međunarodne poslove i EU
Odjel za bilateralnu i multilateralnu suradnju
Tel.: 01 48 28 382
Faks: 01 48 28 379
E-adresa: eoi@hgk.hr

Hrvatska gospodarska komora

Sektor za finansijske institucije, poslovne informacije i ekonomske analize
Odjel za makroekonomske analize
Tel.: 01 48 28 373
Faks: 01 45 61 535
E-adresa: makroekonomija@hgk.hr

Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Državi Katar

Wadi Al Humra 807 St.
Saha 96, building no. 3
Al Dafna Area
Doha, Qatar
Tel.: + 974 44 835 188
Tel.: + 974 44 835 224
Faks: + 974 44 835 175
E-adresa: croemb.doha@mvep.hr

Veleposlanstvo Države Katar u Republici Hrvatskoj

Babonićeva 115
10 000 Zagreb
Tel.: + 385 1 644 66 44
Tel.: + 385 644 66 45
Faks: + 385 1 644 66 46
E-adresa: zagreb@mofa.gov.qa

Opće napomene:

Ovu analizu izrađuje i za nju je odgovorna HGK. Informacije, mišljenja, analize i zaključci koji se iznose temelje se na javnim statističkim i ostalim informacijama što potječe iz izvora u čiju se potpunost i točnost HGK pouzdaće, ali za koje ne jamči. Utoliko su informacije, mišljenja, analize i zaključci izneseni u ovoj publikaciji podložni promjenama koje ovise o promjenama izvora informacija te o promjenama koje nastupe od trenutka pisanja teksta do njegova čitanja. Ova publikacija ili njeni dijelovi ne mogu se kopirati ili bilo kako drukčije reproducirati bez navođenja izvora.